

พระพุทธศาสนากับการจัดการสิ่งแวดล้อม*

Buddhism and Environmental Management

ปรัชญา บุตรสะอาด**

Pratya butsaad

พิจักษณ์ ฉันทวิริยสกุล***

Phirachak Chandhaviriyaskul

วรพจน์ ก้องเสนาะ****

Worapot kongsanoh

วิทยาลัยสงฆ์ชลบุรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

Chonburi Sangha College Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

E-mail: butsaad16@gmail.com

Received: April 11, 2024

Revised: April 26, 2024

Accepted: May 21, 2024

บทคัดย่อ

บทความทางวิชาการนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพระพุทธศาสนากับการจัดการสิ่งแวดล้อม กล่าวได้ว่ามนุษย์กับสิ่งแวดล้อมมีความสัมพันธ์กันทางการพึ่งพาอาศัยกันและกันเพื่อใช้เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางพระพุทธศาสนา และจะต้องพัฒนาจิตใจของตนให้มากกว่าเป็นสัตว์ธรรมดา เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ที่สามารถพัฒนาได้ และมีหน้าที่ปฏิบัติกับสัตว์ พืช เสมอเหมือนว่าเป็นเพื่อนร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น ดังนั้น มนุษย์จึงอาศัยสิ่งแวดล้อม และมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างใกล้ชิด จนไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้ ทั้งนี้เนื่องจากมนุษย์มีกำเนิดอยู่ภายใต้สิ่งแวดล้อม และ

* บทความนี้ ได้พัฒนามาจากบทความวิชาการ ที่ตีพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือสารนิพนธ์ ประจำปี พ.ศ. ๒๕๖๖ งานพิธีประสาทปริญญา ประจำปี ๒๕๖๖ ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอนิคมพัฒนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ระหว่างวันที่ ๘-๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๕, และวันที่ ๙-๑๐ ธันวาคม ๒๕๖๖.

** นายปรัชญา บุตรสะอาด Mr.Pratya butsaad อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ชลบุรี

*** ดร.พิจักษณ์ ฉันทวิริยสกุล Dr.Phirachak Chandhaviriyaskul อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ชลบุรี

**** ดร.วรพจน์ ก้องเสนาะ Dr.Worapot kongsanoh อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ชลบุรี

สิ่งแวดล้อมทุกชนิดก็มีผลโดยตรงและโดยอ้อมในการที่จะกำหนดให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ และมนุษย์ก็ใช้สิ่งแวดล้อมเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย เพื่อให้ตนเองได้กินดี อยู่ดี ในสิ่งแวดล้อมที่ตนอยู่

คำสำคัญ: พระพุทธศาสนา; การจัดการ; สิ่งแวดล้อม

Abstract

This academic article the objective is to study Buddhism and environmental management. It can be said that humans and the environment are related through interdependence to be used as a place for Buddhist practice. and must develop their minds beyond those of ordinary animals Because humans are animals that can develop. and has a duty to treat animals and plants as if they were all involved in birth, aging, sickness, and death together Therefore, humans depend on the environment. and is closely related to the environment until unable to be separated from each other This is because humans are born under the environment. And every type of environment has direct and indirect effects in determining human beings' ability to survive. And humans use the environment as a habitat. To allow themselves to eat well and live well in the environment in which they live.

Keyword: Buddhism; Management; Environment

ความนำ

สิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวเราประกอบด้วยสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต สิ่งมีชีวิตมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันและสัมพันธ์กับสิ่งที่ไม่มีชีวิต มีการใช้พลังงานและแลกเปลี่ยนสารอาหารซึ่งดำเนินไปภายใต้ความสมดุลของธรรมชาติเรียกว่า ระบบนิเวศ แต่ถ้าระบบนิเวศขาดความสมดุลหรือถูกทำลายย่อมเกิดผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของสรรพสิ่งในระบบ ทำให้มนุษย์เห็นความสำคัญของระบบนิเวศ และรู้จักการนำสิ่งแวดล้อมมาใช้ให้เกิดประโยชน์และช่วยแก้ไข้ปัญหา ความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศเชิงพุทธได้เป็นอย่างดี การอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมจะพัฒนาชีวิตให้มีธรรม เมื่อบุคคลมีธรรมสิ่งแวดล้อมก็จะพัฒนาตาม แต่ถ้ามนุษย์อยู่อย่างไม่มีธรรมก็จะรักษาสิ่งแวดล้อมนั้นไม่ได้และจะทำลายสิ่งแวดล้อม ถ้าเราจัดการกับสิ่งแวดล้อมไม่ถูกต้องสัตว์โลกรวมทั้งมนุษย์จะอยู่ไม่ได้^๑ พระพุทธศาสนา

^๑ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๒๐.

ให้ความสำคัญกับระบบนิเวศป่าไม้ประกอบด้วยทรัพยากรทั้งหลาย ดิน หิน ต้นไม้พืชพรรณสัตว์ป่า ทั้งบก ในอากาศและในน้ำ รวมทั้งภูผาต้นน้ำ และแหล่งน้ำ ที่ต่างก็พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน สามารถดำรงอยู่ด้วยกันในธรรมชาติอย่างสมดุลน่าชื่นชม แม้บางครั้งมนุษย์ก็อาศัยป่าในการบำเพ็ญพรตภาวนาและบารมีด้วย พระพุทธศาสนานอกจากจะมีธรรมะที่อนุรักษพืชและสัตว์แล้ว ยังครอบคลุมถึงการอนุรักษพื้นธรณีและดินด้วย^๒

สถานที่ประทับของพระพุทธเจ้าก็ล้วนแล้วอยู่แต่ในป่า การดำเนินชีวิตมีการเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างแยกจากกันไม่ได้ พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้กฎของธรรมชาติอันสูงสุดพระองค์ทรงมองเห็นประโยชน์และความสำคัญของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงได้ทรงวางหลักพระธรรมวินัยให้สาวกศึกษาและปฏิบัติตามโดยใช้อุปกรณ์ที่หาได้ง่ายจากธรรมชาติ และใช้สิ่งแวดล้อมมาเป็นเครื่องมือในการเผยแผ่ศาสนา จนทำให้พุทธศาสนาเป็นที่ยอมรับของสังคม การที่พระสงฆ์ปฏิบัติตามพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้วนั้น นอกจากจะเป็นการปฏิบัติตามหน้าที่ของพระสาวกแล้ว ยังช่วยรักษาสภาพแวดล้อมอีกด้วย^๓ พระพุทธศาสนามีปรัชญาและคำสอนที่เน้นความตระหนักและมีความเมตตาต่อชีวิตทั้งหมด แต่ที่ผ่านมา ชีวิตสัตว์ พืชพรรณ ทรัพยากรทางธรรมชาติ เป็นต้น ถูกทำลายลงอย่างรวดเร็ว อันเป็นผลมาจากความโง่เขลา ความโลภ และการขาดความเคารพต่อโลก วิฤติกรรมทางสิ่งแวดล้อมที่เราเผชิญอยู่ทุกวันนี้ ต้องการความช่วยเหลือที่เร่งด่วน แต่การมุ่งเน้นคุณค่าด้านจิตวิญญาณของมนุษย์ มิได้หมายความว่าละเลยบทบาทของวิทยาศาสตร์ แต่วิทยาศาสตร์มีขอบเขตอยู่กับสภาพของโลก ในขณะที่พุทธศาสนาเป็นแหล่งคุณค่าของมนุษย์ และทุกวันนี้ ประชาชนจำนวนมากรู้สึกว้า นอกเสียจากปัจเจกชนและค่านิยมทางสังคมจะได้รับการกระตุ้น เมื่อนั้นเราจึงจะเริ่มแก้ปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่ได้ในวิถีทางที่มีผลต่อชีวิตบนโลก ทั้งปัจจุบันและอนาคต^๔

^๒ พระสราวุฒย์ ปณญาวุฑฒ (วิจิตรปัญญา) , “วิเคราะห์การจัดการสิ่งแวดล้อมตามแนวทางพระพุทธศาสนา”, สารนิพนธ์หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๒๓-๒๔.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

แนวคิดเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ความหมายของสิ่งแวดล้อม

นักวิชาการได้กล่าวถึงความหมายของคำว่า “สิ่งแวดล้อม” ในมิติต่าง ๆ ดังจะนำมาเป็นตัวอย่าง เพื่อให้มองเห็นความหมายของคำว่า “สิ่งแวดล้อม” ได้กว้างขวางขึ้น ดังนี้

เกษม จันทรแก้ว ได้ให้ความหมายของสิ่งแวดล้อมว่า หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพ ชีวภาพ และสังคม ที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติและมนุษย์ได้ทำขึ้น ทั้งนี้ยังได้ให้ความหมายของสิ่งแวดล้อมเพิ่มเติมอีกว่า หมายถึง สิ่งที่เกิดตามธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น สิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม สิ่ง que เห็นได้ด้วยตาและไม่สามารถเห็นได้ด้วยตา สิ่งที่เป็นทั้งที่ให้คุณและให้โทษ และได้จำแนกสิ่งแวดล้อมออกเป็น ๔ มิติ ดังนี้

๑. มิติทรัพยากร หมายถึง ทรัพยากรทั้งที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้น มีบทบาทต่อมนุษย์ในการเอื้อให้ปัจจัยด้านอาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม ให้ความปลอดภัยในชีวิตทรัพย์สิน อันได้แก่ทรัพยากรกายภาพ ทรัพยากรชีวภาพ คุณค่าการใช้ประโยชน์ของมนุษย์ และคุณค่าคุณภาพชีวิต

๒. มิติเทคโนโลยี โดยมีบทบาทและความสำคัญต่อการใช้ทรัพยากรอย่างมาก โดยมนุษย์นำเทคโนโลยีหลายรูปแบบทั้งด้านการนำทรัพยากรมาเพิ่มมูลค่าสร้างผลผลิต และด้านการป้องกันบำบัดมลพิษ ซึ่งทั้งนี้ก็เพื่อสนองความต้องการของตนเอง

๓. มิติของเสียและมลพิษสิ่งแวดล้อม คือเมื่อมีการใช้ทรัพยากรด้วยเทคโนโลยีได้ก็ตามย่อมมีของเสียและมลภาวะเกิดขึ้นเสมอ มิติทางของเสียและมลพิษสิ่งแวดล้อมเป็นมิติที่แสดงให้เห็นผลของการใช้ทรัพยากร

๔. มิติมนุษย์ หรือ เศรษฐสังคมน ซึ่งเกี่ยวข้องกับมนุษย์ที่ได้สร้างพฤติกรรมของมนุษย์ต่อสภาพแวดล้อม ทั้งระบบสิ่งแวดล้อมย่อย หรือทั้งระบบสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีมิติมนุษย์ประกอบด้วยประชากร การศึกษา อนามัยและสาธารณสุข เศรษฐกิจ โบราณสถาน ความปลอดภัย การเมืองและการปกครอง การนันทนาการ^๕

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม ได้ให้คำจำกัดความของคำว่าสิ่งแวดล้อม หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต รวมทั้งที่เป็นรูปธรรมสามารถจับต้องและมองเห็นได้ และนามธรรม เช่น วัฒนธรรม แบบแผน ประเพณี ความเชื่อ ซึ่งมีอิทธิพลเกี่ยวโยงถึงกันเป็นปัจจัยในการ

^๕ เกษม จันทรแก้ว, “โครงการศึกษาวิจัยและพัฒนาสิ่งแวดล้อมแหลมผักเบี้ยอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ตำบลแหลมผักเบี้ย อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี”, รายงานสรุปผลการศึกษาระยะ ๕ ปี (พ.ศ. ๒๕๕๓-๒๕๕๗), (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๗), หน้า ๒.

เกี่ยวพันซึ่งกันและกัน ผลกระทบจากปัจจัยหนึ่งจะมีส่วนเสริมสร้างหรือทำลายอีกส่วนหนึ่งอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สิ่งแวดล้อมเป็นวงจรและวัฏจักรที่เกี่ยวข้องกันไปทั้งระบบ^๖

ชัชพล ทรงสุนทรวงศ์ กล่าวว่า สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งของ วัตถุ สารประกอบ และกลุ่มสรรพสิ่งที่มีชีวิต ไม่มีชีวิต เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและมนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้นที่อยู่ในรูปของแข็ง ของเหลว ก๊าซ เศรษฐกิจ สังคมและ/หรือสัมผัสด้วยอาการทั้งห้า คือ รส กลิ่น สี เห็นได้ และสัมผัสได้ ซึ่งสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นประกอบด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์^๗

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของคำว่า สิ่งแวดล้อมว่า หมายถึง “สิ่งต่าง ๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพและชีวภาพที่อยู่รอบตัวมนุษย์ซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติและสิ่งที่มีมนุษย์ได้ทำขึ้น”^๘

ราตรี ภารา ได้ให้ความหมายของคำว่า สิ่งแวดล้อมไว้ว่า สิ่งแวดล้อม คือ ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ทั้งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติและสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เป็นสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวเรา^๙

สุกาญจน์ รัตนเลิศนุสรณ์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า สิ่งแวดล้อม เป็นสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้นทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตที่อยู่รอบ ๆ ตัวเรา^{๑๐}

วันวิสา วัลย์ดาว ได้สรุปว่า สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวมนุษย์ทั้งรูปธรรมและนามธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น^{๑๑}

จากความหมายข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า สิ่งแวดล้อม หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและ/หรือมนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้น ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต

^๖ กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, *ความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม*, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมกรรมการเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๘.

^๗ ชัชพล ทรงสุนทรวงศ์, *มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม*, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๐.

^๘ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘).

^๙ ราตรี ภารา, *ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม*, พิมพ์ครั้งที่ ๓ แก้ไขปรับปรุง, (กรุงเทพมหานคร: อักษรพิพัฒน์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕.

^{๑๐} สุกาญจน์ รัตนเลิศนุสรณ์, *หลักการจัดการสิ่งแวดล้อมแบบยั่งยืน*, (กรุงเทพมหานคร: สมาคมส่งเสริมเทคโนโลยี (ไทย-ญี่ปุ่น), ๒๕๕๐), หน้า ๓.

^{๑๑} วันวิสา วัลย์ดาว, “การจัดการสิ่งแวดล้อมของโรงแรมในจังหวัดกระบี่”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ*, (สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๓), หน้า ๖.

แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อม

ความหมายการจัดการสิ่งแวดล้อม

กานดา จินตามงคล กล่าวว่า การจัดการสิ่งแวดล้อม หมายถึง การดำเนินงานต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งในด้านการจัดหา การเก็บรักษา การซ่อมแซม การใช้อย่างประหยัด และการสงวนรักษา เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น สามารถเอื้ออำนวยประโยชน์แก่มวลมนุษย์ได้ใช้ตลอดไปอย่างไม่ขาดแคลน หรือมีปัญหาใด ๆ หรืออาจจะหมายถึง กระบวนการจัดการแผนงานหรือกิจกรรมในการจัดสรรและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อสนองความต้องการในระดับต่าง ๆ ของมนุษย์และเพื่อให้บรรลุเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาคือเสถียรภาพทางเศรษฐกิจสังคมและคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดยยึดหลักการอนุรักษ์ด้วยการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างฉลาด ประหยัด และก่อให้เกิดผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้^{๑๒}

เกษม จันทรแก้ว ได้ประมวลผลจากการศึกษาความหมาย และคำนิยามของคำว่าจัดการสิ่งแวดล้อมของ NCU (๒๐๐๐) ที่ชี้ให้เห็นว่า การจัดการ สามารถนำมาประยุกต์เพื่อให้คำนิยามและความหมายของ “การจัดการสิ่งแวดล้อม” (environmental management) ไว้ ดังนี้

การจัดการสิ่งแวดล้อม หมายถึง กระบวนการสร้างศักยภาพของสิ่งแวดล้อมให้เกิดการคงสภาพด้วยการใช้อย่างยั่งยืน การขจัดของเสีย/มลพิษ และการควบคุมกิจกรรมการจัดการ เพื่อเอื้อประโยชน์ต่อมนุษย์ตลอดไป

ดังนั้น การจัดการสิ่งแวดล้อมก็คือ กระบวนการ (processing) สร้างศักยภาพบรรดาสีสิ่งแวดล้อมทั้งหลายที่ให้คุณต่อมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม นั่นคือ

๑. การใช้อย่างยั่งยืน เป็นตัวสิ่งแวดล้อมนั้น ๆ ต้องแสดงหรือมีศักยภาพที่คงสภาพหรือใกล้เคียงสภาวะนั้น ๆ ที่สามารถเอื้อประโยชน์ต่อมนุษย์ได้อย่างมั่นคงตลอดไป การที่จะทำได้นั้นต้องมีแผนงานและมาตรการที่เป็นรูปธรรม

๒. การจัดการของเสีย/มลพิษ เป็นขยะติดเชื้อและ/หรือขยะกากของเสียอันตรายจำเป็นต้องจัดการ หมายถึงการควบคุมและกำจัดให้หมดไป หรือลดความเป็นพิษ อันต้องใช้ความรู้ความสามารถในการจัดการ ตั้งแต่การเก็บ ขนย้าย วิธีกำจัด และการนำไปใช้ประโยชน์

๓. การควบคุมกิจกรรม เป็นแนวทางปฏิบัติที่การจัดการสิ่งแวดล้อมต้องยึดปฏิบัติ ควบคุมกิจกรรมทั้งในระบบการจัดการและนอกระบบ หรือจากภายนอก ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

^{๑๒} กานดา จินตามงคล, “การจัดการสิ่งแวดล้อมของเทศบาลตำบลเหมืองง่า อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน”, วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตศึกษา: มหาวิทยาลัยเนชั่น, ๒๕๕๘), หน้า ๑๖.

นั้น ๆ จะเอื้อประโยชน์ต่อมนุษย์ให้ยั่งยืนได้ อาจหมดไปหรือเสื่อมโทรมไปจนถึงขั้นวิกฤต และเป็นอันตรายต่อมนุษย์ได้^{๑๓}

การจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นประเด็นที่ประเทศทั่วโลกต่างให้ความสำคัญตั้งแต่การประชุมสุดยอดของโลก ว่าด้วยการพัฒนาและสิ่งแวดล้อมขององค์การสหประชาชาติ ในปี ๒๕๓๕ ได้นำไปสู่การจัดทำแผนปฏิบัติการท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน สำหรับศตวรรษที่ ๒๑ หรือที่เรียกว่า Local Agenda 21 และต่อมาการประชุมสุดยอดของโลก ว่าด้วย การพัฒนาที่ยั่งยืน ในปี พ.ศ. ๒๕๔๕ ได้เรียกร้องให้ทุกประเทศต้องกำหนดให้การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นวาระแห่งชาติ รวมถึงการตั้งคณะกรรมการการพัฒนาที่ยั่งยืนในระดับประเทศขึ้นมารับผิดชอบและให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างบทบาท และศักยภาพของหน่วยงานท้องถิ่น และภาคีท้องถิ่นการปฏิบัติ (Local Agenda 21) โดยการริเริ่มและกระตุ้นให้มีภาคีความร่วมมือที่ดี ระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นด้วยกัน กับหน่วยงานอื่น ๆ ของรัฐ รวมถึงผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง^{๑๔}

การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมประกอบด้วย ๖ หลักการสำคัญ คือ

๑. “การพัฒนาที่ยั่งยืน” (Sustainable Development) เป็นหลักการที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่มีดุลยภาพ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะต้องเกื้อกูลและไม่เกิดความขัดแย้งซึ่งกันและกัน โดยการพัฒนาเศรษฐกิจให้ขยายตัวอย่างมีคุณภาพและแข่งขันได้จะต้องคำนึงถึงขีดจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่สามารถสงวนรักษาไว้ใช้ประโยชน์ได้อย่างยาวนานใช้ทรัพยากรทุกชนิดอย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพสูงสุด โดยไม่ส่งผลเสียต่อความต้องการของสังคมทั้งในปัจจุบันและในอนาคต

๒. “การบริหารจัดการเชิงระบบนิเวศ” (Ecosystem Approach) เป็นหลักการบริหารจัดการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยคำนึงถึงความสัมพันธ์เชิงระบบหรือองค์รวม (Holistic) ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อการดำรงอยู่ของระบบนิเวศอย่างสมดุล และการตอบสนองต่อความต้องการของมนุษย์ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ได้แก่ การจัดการลุ่มน้ำอย่างบูรณาการและการบริหารจัดการกลุ่มป่า

^{๑๓} เกษม จันท์แก้ว, “โครงการศึกษาวิจัยและพัฒนาสิ่งแวดล้อมแหลมผักเบี้ยอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ตำบลแหลมผักเบี้ย อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี”, รายงานสรุปผลการศึกษาระยะที่ ๕ ปี (พ.ศ. ๒๕๕๓-๒๕๕๐), (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๑), หน้า ๗๗.

^{๑๔} สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, แผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ดอกเบญจ, ๒๕๕๕), หน้า ๔.

๓. “การระวังไว้ก่อน” (Precautionary Principle) เป็นหลักการจัดการเชิงรุกที่เน้นการป้องกันผลกระทบล่วงหน้าโดยการสร้างระบบภูมิคุ้มกันให้กับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะพื้นที่ที่มีระบบนิเวศน์ที่เปราะบางและพื้นที่เสี่ยง

๔. “ผู้ก่อมลพิษเป็นผู้จ่าย” (Polluters Pay Principle: PPP) และ “ผู้ได้รับผลประโยชน์เป็นผู้จ่าย” (Beneficiaries Pay Principle: BPP) เป็นหลักการในการนำเครื่องมือทางเศรษฐศาสตร์มาใช้ในการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยสร้างแรงจูงใจและภาระรับผิดชอบเพื่อลดการก่อมลพิษส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ ส่งเสริมการฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม รวมถึงสร้างความเป็นธรรมให้กับผู้เสียประโยชน์เพื่อลดความขัดแย้งทางสังคม

๕. “ความเป็นหุ้นส่วนของรัฐ - เอกชน” (Public-Private Partnership) เป็นหลักการที่ใช้สร้างการร่วมรับผิดชอบและควรนำมาใช้ควบคู่กับหลักการผู้ก่อมลพิษเป็นผู้จ่ายเพื่อส่งเสริมให้ภาคเอกชนเข้ามาลงทุนและมีบทบาทในการจัดการสิ่งแวดล้อมมากขึ้น

๖. “ธรรมาภิบาล” (Good Governance) เป็นหลักการที่มุ่งเน้นให้เกิดความยั่งยืนในการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยมีองค์ประกอบที่สำคัญ ได้แก่ การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนการกระจายอำนาจที่ยึดหลักการพื้นที่-หน้าที่-การมีส่วนร่วม (Area-Function-Participation: AFP) การบังคับใช้กฎหมายอย่างมีประสิทธิภาพและเป็นธรรม ความโปร่งใสในกระบวนการตัดสินใจ การเปิดเผยข้อมูลสู่สาธารณะ และการกำหนดภาระรับผิดชอบ (Accountability) ของทุกภาคส่วนอย่างจริงจัง^{๑๕}

สรุปได้ว่า การจัดการสิ่งแวดล้อม หมายถึง การวางแผน การจัดสรร การใช้ทรัพยากรและการกระทำหรือการดำเนินการใด ๆ เพื่อการป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชน ทำให้คุณภาพสิ่งแวดล้อมดีขึ้น และเกิดประโยชน์ต่อชุมชน

แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมของศาสตร์สมัยใหม่

วิทยาการความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การพัฒนาประเทศตะวันตกที่ย่อมที่จะมีอิทธิพลในด้านแนวความคิดและการพัฒนาเสมอ ดังนั้นทิศทางด้านนิเวศวิทยาของชาวตะวันตกที่จะได้นำมาเสนอ ดังต่อไปนี้คือ

Odum, E. P.; Barrett, G. W. กล่าวว่า นิเวศวิทยาเป็นวิทยาศาสตร์ทางชีวภาพมากเท่า ๆ กับวิทยาศาสตร์ของมนุษย์ นิเวศวิทยามนุษย์เป็นการสืบสวนแบบสหวิทยาการเข้าไปในนิเวศวิทยาของสายพันธุ์ของเรา “นิเวศวิทยามนุษย์อาจถูกกำหนดเป็น (๑) จากมุมมองทางชีว-นิเวศ เพื่อการศึกษามนุษย์ในฐานะที่เป็นผู้ที่มีอำนาจครอบงำทางนิเวศของชุมชนและระบบของทั้งพืชและสัตว์ (๒) จากมุมมองทางชีว-นิเวศในแบบที่เป็นเพียงแค่ผลกระทบจากสัตว์ที่มีต่อสัตว์อื่นและการที่สัตว์ได้รับผลกระทบเนื่องจาก

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔-๒๕.

สภาพแวดล้อมทางกายภาพของพวกมัน และ (๓) เพียงแค่ความเป็นมนุษย์ ที่มีสักอย่างที่แตกต่างกัน ชีวิตสัตว์โดยทั่วไปการมีปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทั้งทางกายภาพและที่ผ่านการปรับปรุงในวิธีการที่โดดเด่นและสร้างสรรค์^{๑๖}

Dixon and William ได้กล่าวว่า ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้และป่าต้นน้ำนั้นมิได้เป็นปัญหาเฉพาะทางด้านชีวภาพเท่านั้น แต่เป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องถึงปัญหาเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสถานการณ์ต่าง ๆ ในอดีตมักแก้ปัญหาเฉพาะด้านชีวภาพ โดยมองข้ามประเด็นทางสังคม และวัฒนธรรม จึงไม่ประสบความสำเร็จ ดังนั้น ในการแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ซึ่งจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศทางธรรมชาติ และระบบสังคมมนุษย์ เพราะทั้งสองระบบนี้มีความสัมพันธ์กันในรูปแบบของการแลกเปลี่ยนวัตถุดิบตลอดเวลาขณะอยู่ในสังคม^{๑๗}

Wilson, E. O. กล่าวว่า นิเวศวิทยาเป็นวิทยาศาสตร์ที่ถูกนำมาใช้ในการบูรณะซ่อมแซมสถานที่ที่ถูกบั่นป่วนโดยผ่านการแทรกแซงของมนุษย์ ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และในการประเมินผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม Edward O. Wilson ได้คาดการณ์ไว้ในปี ๑๙๙๒ ว่าศตวรรษที่ ๒๑ “จะเป็นยุคของการฟื้นฟูในนิเวศวิทยา”^{๑๘} วิทยาศาสตร์เชิงนิเวศได้ช่วยอย่างมากในการลงทุนอุตสาหกรรมในการฟื้นฟูระบบนิเวศและกระบวนการทั้งหลายของระบบเหล่านี้เพื่อละทิ้งสถานที่เหล่านั้นหลังจากการฟื้นฟู ผู้จัดการทรัพยากรธรรมชาติในป่าไม้เป็นตัวอย่างที่ว่าจ้างนักนิเวศวิทยาเพื่อพัฒนา ปรับตัว และดำเนินการในวิธีการที่มีพื้นฐานจากระบบนิเวศให้เป็นการวางแผน การดำเนินงาน และขั้นตอนการฟื้นฟูของการใช้ประโยชน์ที่ดิน วิทยาศาสตร์เชิงนิเวศจะถูกใช้ในวิธีการของการเก็บเกี่ยวแบบอย่างยั่งยืน การจัดการของโรคและการระบาดของไฟป่า ในการจัดการปริมาณปลาในการประมง สำหรับการบูรณาการการใช้ที่ดินที่มีการป้องกันพื้นที่และชุมชน และการอนุรักษ์ในภูมิทัศน์ทางภูมิศาสตร์ การเมืองที่ซับซ้อน ความซับซ้อนทั้งหลายทางนิเวศที่มนุษย์กำลังเผชิญอยู่ผ่านทาง การแปลงทางเทคโนโลยีของ biome ของโลกได้เป็นสาเหตุให้เกิดยุค Anthropocene (ยุคหนึ่งในช่วงเวลาสำคัญในอดีตที่เริ่มขึ้นเมื่อกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์มีผลกระทบต่อระบบนิเวศของโลก) ชุดที่เป็นเอกลักษณ์ของสถานการณ์ทั้งหลายได้สร้างความจำเป็นสำหรับวิทยาศาสตร์แนวรวมใหม่ที่เรียกว่ามนุษย์กับระบบธรรมชาติ coupled human and natural systems ที่สร้างขึ้นบนสถานการณ์นั้น แต่เคลื่อนที่เกินจาก

^{๑๖} Odum, E. P.; Barrett, G. W., *Fundamentals of Ecology*, (Brooks Cole, 2005), p. 598.

^{๑๗} ประวิทย์ ฉัตรเดชะ, “การจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนลุ่มน้ำยาว อำเภอจาง จังหวัดลำปาง”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ*, สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๔), หน้า ๒๐.

^{๑๘} Wilson, E. O., *The Diversity of Life*. (Harvard University Press, 1992), p. 440.

สาขาวิชาเวทวิทยาของมนุษย์^{๑๙} ระบบนิเวศผูกเข้ากับสังคมมนุษย์ผ่านทางหน้าที่การทำงานที่วิกฤตและครอบคลุมทั้งหมดของการสนับสนุนชีวิตที่พวกเขาจำไว้ ในการรับรู้ของหน้าที่การทำงานเหล่านี้และความไม่สามารถของวิธีการประเมินมูลค่าทางเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมที่จะเห็นค่าในระบบนิเวศ ได้มีการพุ่งขึ้นของการสนใจในทุนทางสังคมธรรมชาติซึ่งจัดหาวิธีการใส่มูลค่าในคลังและการใช้ข้อมูลและวัสดุอันเนื่องมาจากสินค้าและบริการของระบบนิเวศ ระบบนิเวศทำการผลิต ควบคุม บำรุงรักษา และให้ในสิ่งจำเป็นที่สำคัญและเป็นประโยชน์ต่อสุขภาพของมนุษย์

จากที่ได้กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ความหมายของการจัดการระบบนิเวศของแนวคิดทางตะวันตกนั้น เป็นแนวคิดที่ยึดเอามนุษย์เป็นจุดกลางของธรรมชาติ จึงทำให้ระบบนิเวศเป็นการนำมาเพื่อใช้ประโยชน์ให้กับมนุษย์ของเรา ซึ่งในจุดนี้จึงทำให้มนุษย์เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศหรือ เข้ามามีบทบาทในการจัดการระบบนิเวศเพื่อฟื้นฟูระบบนิเวศที่เสียไป เนื่องจากมนุษย์เป็นผู้ทำลายระบบนิเวศทำให้ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเกิดการเปลี่ยนแปลง

แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมในทางพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าได้ให้ความสำคัญกับระบบนิเวศตั้งแต่พระพุทธเจ้ามีพระชนมชีพสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงวาระสุดท้ายแห่งชนชีพ พระพุทธองค์ทรงประสูติในราชตระกูล อินเดียโบราณ นักประพันธ์ชาวศรีลังกาได้พรรณนาถึงบรรยากาศอันแวดล้อมด้วยธรรมชาติ ณ สถานที่ประสูติของพระพุทธเจ้าไว้ว่า “ณ ลุมพินีวันอุทยานมีแมกไม้ที่ร่มรื่นสวยงามอยู่แห่งหนึ่ง เมื่อพระนางสิริมหามายา เทวี เสด็จผ่านไปก็พบต้นไม้ขึ้นเรียงรายอยู่หนาแน่นเป็นกลุ่มก้อน บนพุ่มไม้แต่ละพุ่มปกคลุมด้วยดอกไม้งามตาอึงนั้ก นกนานาพันธุ์เกาะอยู่ตามกิ่งไม้ ส่งเสียงร้องรับกันอย่างร่าเริง พระนางเสด็จถึงต้นสาละใหญ่ ซึ่งหนาแน่นด้วยกิ่งใบโศดเด่นอยู่ท่ามกลางแมกไม้ทั้งหมด แล้วทรงรู้สึกประจวบพระครรภ์ ประสูติโพธิสัตว์ ณ โคนมหาสาละนั้นนั่นเอง”

เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงเป็นพระราชกุมาร พระเจ้าสุทโธทนะทรงสร้างปราสาท ๓ ฤดู เพื่อให้แม่พระทัยว่าพระองค์ทรงมีชีวิต ความเป็นอยู่ที่พร้อมไปด้วยโลกียสุขทุกประการ แต่เจ้าชายสิทธัตถะ ทรงหันเหจากชีวิตในราชวังที่เปี่ยมไปด้วยความสุข ทรงมุ่งแสวงหาสัจชีวิตหรือสัจธรรมในสภาพแวดล้อมของธรรมชาติ เช่น ราวป่า ถ้ำ ภูเขา แม่น้ำ ลำธาร เป็นต้น และได้ทรงตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณภายใต้ต้นโพธิ์ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา จะเห็นได้ว่า ความสงบของธรรมชาติเป็นปัจจัยประการหนึ่งที่น่าไปสู่การ

^{๑๙} Liu, J.; Dietz, Thomas; Carpenter, Stephen R.; Folke, Carl; Alberti, Marina; Redman, Charles L.; Schneider, Stephen H.; Ostrom, Elinor; Pell, Alice N. “Coupled human and natural systems”. AMBIO: A Journal of the Human Environment (2009), 36 (8): 639–649.

ตรัสรู้ธรรมอันประเสริฐและสารัตถะแห่งการตรัสรู้ก็คือ ธรรมชาติ พระพุทธองค์ทรงพอพระทัยในการประทับอยู่ตามราวป่าและภูเขา เป็นเวลา ๔๕ พรรษา^{๒๐}

พระวินัยกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต) กล่าวว่า “การอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมจะช่วยให้พัฒนาชีวิตให้มีธรรม เมื่อมนุษย์มีธรรม สิ่งแวดล้อมก็จะพัฒนาตาม แต่ถ้ามนุษย์อยู่อย่างไม่มีธรรมก็จะรักษาสิ่งแวดล้อมนั้นไม่ได้และจะทำลายสิ่งแวดล้อม ถ้าเราจัดการกับสิ่งแวดล้อมไม่ถูกต้องสัตว์โลกรวมทั้งมนุษย์จะอยู่ไม่ได้”^{๒๑}

พระวินัยในฐานะเป็นระบบที่สอดคล้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

สิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แต่ละข้อ ล้วนมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังที่พระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามไม่ให้ภิกษุขุดดิน ตัดต้นไม้ ถ้ายุจจาระ ปัสสาวะลงบนของเขียวและลงในแม่น้ำลำธาร สิกขาบทเหล่านี้ได้สร้างจิตสำนึกให้แก่ภิกษุสามเณรและเป็นแบบอย่างให้กับชาวบ้านเป็นอย่างดี การที่ภิกษุไม่ตัดต้นไม้ย่อมช่วยรักษาความสมดุลทางธรรมชาติได้มากมาย เพราะสิ่งมีชีวิตที่อาศัยต้นไม้ตั้งแต่รากถึงยอดมืออยู่อย่างชุกชุม เช่น สัตว์จำพวกแมลง หนอน ผีเสื้อ เป็นต้น ต่างก็อาศัยต้นไม้เป็นเสมือนบ้านของพวกมันเป็นที่หลบภัย เป็นที่ พักผ่อน ยิ่งต้นไม้ใหญ่เท่าไร ก็ยังมีสัตว์อาศัยมากเท่านั้น ต้นไม้เป็นห่วงโซ่อาหารที่หมุนเวียนหล่อเลี้ยงชีวิตทั้งของคนและสัตว์ พระองค์ก็ต้องอาศัยผักและผลไม้ตามป่าเป็นอาหารยังชีพ ภาพที่คนและสัตว์อาศัย ป่าไม้ และต้นไม้มีให้เห็นในชาดกมากมาย บางครั้งก็เก็บมาทำอาหาร เช่น ฤาษีเก็บใบหมากเม่ามาหนึ่งเป็นอาหาร ดังนั้น พระวินัยที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงนับว่ามีประโยชน์มากทั้งแก่คนและสัตว์

พระวินัยในฐานะเป็นกฎระเบียบเพื่อให้มนุษย์ปฏิบัติเข้ากับกฎของธรรมชาติ

พระพุทธเจ้าทรงรู้ความจริงของกฎธรรมชาติ เมื่อพระองค์ทรงบัญญัติพระวินัยแต่ละข้อ จะทรงพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระวินัยกับธรรม (หมายความว่าถึงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วย) ให้มีความสอดคล้องเกื้อกูลต่อกันตลอดสาย ดังที่พระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทที่ ๗ แห่งโภชนวรรค ห้ามไม่ให้ภิกษุฉันอาหารในเวลาวิกาล (หมายเอาเวลาตั้งแต่เที่ยงไปจนถึงรุ่งอรุณวันใหม่) สิกขาบทนี้ทรงมุ่งให้ภิกษุเป็นผู้เลี้ยงง่าย ไม่ทำความลำบากให้แก่ชาวบ้าน นอกจากนี้แล้วก็เพื่อป้องกันไม่ให้ภิกษุฉันอาหารที่ค้างคิน เพราะอาหารนั้นอาจเสีย เมื่อภิกษุฉันเข้าไปก็อาจเป็นอันตรายแก่ชีวิต อีกอย่างถ้าภิกษุฉันมากเกินไปเป็นอุปสรรคในการปฏิบัติธรรม

^{๒๐} Wickkremesinghe, K.D.P. *The Biography of the Buddha*, (Columbo: J.W. Mawata, 1972), p. 48.

^{๒๑} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), *ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘) หน้า ๒๐.

การประยุกต์พระวินัยเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

พระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้นั้น นอกจากจะช่วยอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแล้วยังสามารถปรับปรุงให้เหมาะสมกับกาลสมัย ภูมิประเทศ และสังคมแต่ละท้องถิ่นได้ โดยอาศัยหลักมหาปเทศ ๔ (ข้ออ้างใหญ่ หรือหลักสำหรับปรับปรุงประยุกต์ใช้พระวินัย) ๔ ประการ คือ

- ๑) สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควรแต่เข้ากับสิ่งที่ไม่ควร ชัดกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นไม่ควร
- ๒) สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควรแต่เข้ากับสิ่งที่ควร ชัดกับสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้นควร
- ๓) สิ่งใดไม่ได้ทรงอนุญาตว่าควรแต่เข้ากับสิ่งที่ไม่ควร ชัดกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นไม่ควร
- ๔) สิ่งใดไม่ได้ทรงอนุญาตไว้ว่าควรแต่เข้ากับสิ่งที่ควร ชัดกับสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้นควร^{๒๒}

หลักมหาปเทศนี้พระองค์ทรงอนุญาตไว้ที่เมืองสาวัตถี เพราะว่าภิกษุชาวเมืองสาวัตถีไม่กล้าฉันผลไม้ โดยสงสัยว่าพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตหรือไม่ เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบจึงให้หลักมหาปเทศ^{๒๓} นี้ไว้

พระวินัยกับการอนุรักษ์สัตว์ป่า ภิกษุชาวเมืองกบิลพัสดุ์ขokolong เข็มที่ทำด้วยกระดูก ทำด้วยงา ทำด้วยเขา ประชาชนติเตียน ประณามว่าไม่รู้จักพอ ทำให้นายช่างผู้ทำkolong เข็มลำบาก การค้าขายล้มเหลว เมื่อพระพุทธเจ้าทราบเรื่องนั้นแล้ว จึงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์บัญญัติพระวินัยห้ามไม่ให้ภิกษุทำอย่างนั้นอีก ถ้าฝ่าฝืนต้องอาบัติปาจิตตีย์

พระวินัยกับการอนุรักษ์แหล่งน้ำ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยไว้หลายมาตรา เช่น ห้ามไม่ให้ภิกษุผู้ไม่เป็นไข้ ถ่ายอุจจาระปัสสาวะ บ้วนน้ำลายลงบนของเขียวและในน้ำ ทรงบัญญัติไว้ให้ระลึกลูกอยู่เสมอ ถ้าฝ่าฝืนต้องอาบัติทุกกฏ

พระวินัยกับการอนุรักษ์อากาศ ภิกษุชาวเมืองสูงสูมารคิระ แคว้นภคคะ ปากันก่อไฟที่ขอนใหญ่ ขอนหนึ่ง ซึ่งมีโพรงแล้วฝัง ภายในโพรงนั้นมีงูเห่าตัวหนึ่งอาศัยอยู่ พอมันถูกความร้อนของไฟก็ได้เลื้อยออกมาไล่พวกภิกษุ ภิกษุทั้งหลายต่างก็วิ่งหนีไปในที่ต่าง ๆ เป็นเหตุให้ภิกษุผู้มักน้อยติเตียนประณาม พระพุทธเจ้ารับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบถามหาสาเหตุแล้ว ทรงบัญญัติพระวินัยห้ามไม่ให้ภิกษุทำเช่นนั้นอีก ถ้ารูปใดฝ่าฝืนต้องอาบัติปาจิตตีย์

พระวินัยกับการอนุรักษ์ป่า พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกดำเนินชีวิตอยู่กับป่า มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาโดยตลอด ตั้งแต่พระองค์ได้ประสูติ ตรัสรู้ ปรีชาญาณ แสดงธรรม ที่ประทับล้วนอยู่ท่ามกลางป่า ธรรมวินัยที่ทรงสั่งสอนและบัญญัติไว้ก็เป็นไปเพื่อรักษาและเกื้อกูลต่อป่า ถ้าภิกษุรูปใดกระทำการสิ่งที่เป็นการทำลายป่า พระองค์ก็ทรงบัญญัติพระวินัยห้าม ดังที่พระองค์ทรงบัญญัติแก่

^{๒๒} วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๐๕/๙๐.

^{๒๓} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๕.

ภิกษุชาวเมืองอาฬวีซึ่งพากันทำการก่อสร้าง และได้ตัดต้นไม้ จนประชาชนติเตียนการกระทำเช่นนั้น เพราะเป็นการเบียดเบียนเทวดาและสิ่งมีชีวิต เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว จึงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบถามหาสาเหตุ แล้วทรงบัญญัติพระวินัยห้ามไม่ให้กระทำอย่างนั้นอีก ถ้าฝ่าฝืนต้องอาบัติปาจิตตีย์

พระวินัยเป็นกฎระเบียบที่บัญญัติขึ้นเพื่อใช้ปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นสังคมตัวอย่างที่ดีแก่ประชาชน ในด้านการดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อ ฉันทน้อย นอนน้อย แต่ทำงานเพื่อสังคมมาก และในขณะเดียวกันก็เป็นการจัดระเบียบสังคมสงฆ์ให้สอดคล้องสัมพันธ์กับกฎของธรรมชาติและสภาพแวดล้อม ดังนั้น การที่พระสงฆ์ปฏิบัติตามพระวินัยจึงเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไปด้วย ทั้งปฏิบัติตนให้บรรลุคุณธรรมด้วย จึงได้ประโยชน์ทั้งสองทาง

ประโยชน์ของพระวินัยต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีดังนี้

- ๑) ช่วยป้องกันไม่ให้ภิกษุตัดไม้ทำลายป่า รวมทั้งพืชพันธุ์ทุกชนิด
- ๒) ช่วยป้องกันไม่ให้ภิกษุฆ่าสัตว์
- ๓) ช่วยป้องกันไม่ให้ภิกษุทำลายดิน
- ๔) ช่วยสร้างจิตสำนึกในการรักษาสภาพแวดล้อมให้คงความสมดุลทางธรรมชาติ
- ๕) ช่วยป้องกันมลพิษทางอากาศ
- ๖) เป็นตัวอย่างในการดำเนินชีวิตแบบเรียบง่าย ไม่ทำลายธรรมชาติ

ประโยชน์ต่อสังคม

เมื่อพระสงฆ์ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัยแล้วย่อมทำให้สังคมนั้น ๆ อยู่อย่างสงบ ไม่เดือนร้อน จึงพอประมวลประโยชน์ของพระวินัยที่มีต่อสังคมดังนี้

- ๑) ช่วยสร้างความมีระเบียบวินัยให้แก่สังคม โดยพระสงฆ์ปฏิบัติเป็นตัวอย่าง
- ๒) เมื่อภิกษุไม่ตัดไม้ทำลายป่าก็ส่งผลให้สังคมอยู่อย่างสงบสุข
- ๓) ทำให้ประชาชนเกิดศรัทธาเลื่อมใสในการประพฤติปฏิบัติของพระสงฆ์และปฏิบัติตาม

ประสพสุข พันธุ์ประยูร ได้ให้ข้อสังเกตที่น่าสนใจว่า พระสงฆ์ วัดและป่าเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออกมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล เหตุที่วัดต้องมีป่า หรืออย่างน้อยต้องมีต้นไม้ใหญ่ เพราะเป็นส่วนประกอบสำคัญในการปฏิบัติธรรม วัดมี ๒ ลักษณะคือวัดป่าและวัดในเมือง วัดป่านั้น ส่วนมากตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นป่ามาก่อน ส่วนวัดในเมืองซึ่งตั้งในบริเวณที่โล่งแจ้ง เมื่อตั้งวัดแล้วต้องมีการปลูกต้นไม้ เพื่อสร้างเป็นป่าใหม่ จึงเห็นว่ารัฐควรร่วมมือกับทางวัดในการอนุรักษ์และสร้างป่า เพราะประชาชนจะไม่กล้าเข้าไปทำลายป่าที่อยู่ในเขตวัด นอกจากนี้ยังเสียค่าใช้จ่ายน้อย เนื่องจากอาศัยพระสงฆ์เป็นผู้ดูแลรักษาให้ อีกด้วย^{๒๔}

^{๒๔} ประสพสุข พันธุ์ประยูร, “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ทางภาคเหนือของไทย”, รายงานการวิจัย, (คณะมนุษยศาสตร์: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๕), หน้า ๑๕ - ๑๗.

กล่าวโดยสรุป พระวินัยกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นการเน้นย้ำให้พระสงฆ์มองเห็นสาระสำคัญของพระวินัยแต่ละข้อที่มีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้พระสงฆ์ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องประยุกต์พระวินัยมาใช้ให้เป็น และเป็นประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยเน้นให้ศึกษาบริบทของสังคมสมัยพุทธกาลแล้วนำมาเปรียบเทียบกับสมัย ปัจจุบัน จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าและพระสาวกล้วนใช้ชีวิตอยู่กับธรรมชาติ ไม่ทำลายระบบนิเวศวิทยา ทั้งยังบัญญัติพระวินัยให้เกื้อกูลต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแม้ประชาชนเองต่างก็มองเห็นความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ถึงกับเชื่อว่าแผ่นดินและต้นไม้มีชีวิต ใครทำลายจะต้องถูกลงโทษหรือถูกลงโทษ

สรุปท้ายบท

สิ่งแวดล้อมมีความเอื้อต่อระบบชีวิตของมนุษย์เป็นอย่างมาก ทั้งที่เป็นที่อยู่อาศัยและแหล่งอาหาร และยารักษาโรคไปในตัว สำหรับการดำรงชีวิตของสิ่งทั้งหลาย ทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต มนุษย์สามารถนำพาและพัฒนาชีวิตโดยไม่เบียดเบียนสิ่งแวดล้อมและอาศัยสิ่งแวดล้อมในการพัฒนาชีวิตให้สูงสุดจนถึงความหลุดพ้นได้ สิ่งแวดล้อมจึงมีความสำคัญมากต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์เพราะมนุษย์อยู่ในสิ่งแวดล้อม เพราะถ้าเมื่อใดสิ่งแวดล้อมมีความเปลี่ยนแปลงไปย่อมที่จะส่งผลกระทบต่อมนุษย์ สิ่งแวดล้อมกับหลักของพระวินัยทางพระพุทธศาสนา มีกำหนดไว้ชัดเจนต่อการจัดการสิ่งแวดล้อม คำสอนทางพระพุทธศาสนาที่มีลักษณะการสอนให้ทุกคนรู้จักการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องและไม่ก่อความเดือดร้อนแก่สังคมแม้แต่สิ่งแวดล้อมก็ตาม การสอนของพระพุทธเจ้ามีการสอนหลายวิธีการ ในสิ่งที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมพระพุทธเจ้าได้กล่าวไว้ว่าสรรพสิ่งมีการเวียนว่ายตายเกิด ถือกำเนิดในชาติต่าง ๆ จนถือกำเนิดเป็นพระพุทธเจ้าในชาติสุดท้าย และการถือกำเนิดในแต่ละครั้งนั้นได้มีการกล่าวถึงความสัมพันธ์หรือเกี่ยวพันโดยตรงกับสิ่งแวดล้อม รวมถึงสัตว์และต้นไม้ทั้งหลายในธรรมชาติอย่างชัดเจน เพราะเรื่องราวในชาตคส่วนใหญ่สนับสนุนการเคารพสิ่งมีชีวิต ทั้งมนุษย์ และสัตว์ หรือไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตที่เล็กแค่ไหนหรือมีความสำคัญแค่ไหนก็ตาม

บรรณานุกรม

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. **ความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมการเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๔๐.

กานดา จินตามงคล. “การจัดการสิ่งแวดล้อมของเทศบาลตำบลเหมืองง่า อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน”. **วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตศึกษา: มหาวิทยาลัยเนชั่น, ๒๕๕๘.

- เกษม จันทร์แก้ว. “โครงการศึกษาวิจัยและพัฒนาสิ่งแวดล้อมแหลมผักเบี้ยอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ตำบลแหลมผักเบี้ย อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี”. รายงานสรุปผลการศึกษาระดับปริญญาโท ปี พ.ศ. ๒๕๕๓-๒๕๕๐. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๑.
- ชัชพล ทรงสุนทรวงศ์. **มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- ประวิทย์ ฉัตรเตชะ. “การจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนลุ่มน้ำยาว อำเภองาว จังหวัดลำปาง”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ**. สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๔.
- ประสพสุข พันธุ์ประยูร. “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ทางภาคเหนือของไทย”. **รายงานการวิจัย**. คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๕.
- พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต). **ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘.
- พระสราวุธชัย ปณฺญาวุฑฒ (วิจิตรปัญญา). “วิเคราะห์การจัดการสิ่งแวดล้อมตามแนวทางพระพุทธศาสนา”. **สารนิพนธ์หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๕๗.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘.
- ราตรี ภารา. **ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓ แก้ไขปรับปรุง. กรุงเทพมหานคร: อักษรพิมพ์, ๒๕๔๓.
- วันวิสา วัลย์ดาว. “การจัดการสิ่งแวดล้อมของโรงแรมในจังหวัดกระบี่”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ**. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๓.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. **แผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ดอกเบญจ, ๒๕๕๕.
- สุกาญจน์ รัตน์เลิศสุนทร. **หลักการจัดการสิ่งแวดล้อมแบบยั่งยืน**. กรุงเทพมหานคร: สมาคมส่งเสริมเทคโนโลยี ไทย-ญี่ปุ่น, ๒๕๕๐.
- Odum, E. P.; Barrett, G. W. **Fundamentals of Ecology**. Brooks Col, 2005.
- Wilson, E. O. **The Diversity of Life**. Harvard University Press, 1992.
- Liu, J.; Dietz, Thomas; Carpenter, Stephen R.; Folke, Carl; Alberti, Marina; Redman, Charles L.; Schneider, Stephen H.; Ostrom, Elinor; Pell, Alice N. “Coupled human and natural systems”. *AMBIO: A Journal of the Human Environment* 2009.
- Wickkremesinghe, K.D.P. **The Biography of the Buddha**. Columbo: J.W. Mawata, 1972.